

עיקריה של תפישה תורנית

מאת שעה רוטברג

מבוא

מטרת דברים אלה היא להציג את ראשיתן של שפה ושל תפישה המשקפות הבנה של האדם, העולם והתורה שיכולה להוות תשתית הגותית לחיי תורה. מכאן שעל השפה והתפישה המוצגות כאן לגשר בין שני מוקדים שהם עצמאיים במידה רבה ולהבריח אותם יחד לכדי אחדות אחת. המוקד האחד הוא התורה וחיי ישראל על פיה כפי שירשנו אותם מן הדורות הקודמים. המוקד השני הוא תמונת המציאות וערכי הטוב והאמת כפי שאני תופש אותם. אם כן, שני המוקדים הם התורה אותה ירשתי והעולם שבו אני חי.

אני מניח שכל אחד משני מוקדים אלה מהווה מערך קוהרנטי יותר או פחות של ערכים והנחות, אינטואיציות ותובנות, הגדרות ומחויבויות וכיוצא באלה שיחד יוצרים את האופי המיוחד של אותו מוקד. בנוגע לתורה, אותו מערך מגבש את כלל תכני חיי התורה לכדי תרבות קוהרנטית. נמצא בין החוליות הקריטיות של מערך זה, כפי שאני מבין אותו, את היות התורה שבכתב דבר ה' ממש, את היות מסורת התורה שבעל פה הפירוש המוסמך לתורה שכתב, ואת היות ה' א"ל פרסונאלי האוהב את ישראל והמצוה עליה לקיים את תורתו שבכתב ובעל פה. בנוגע לעולם, אותו מערך מגבש את כלל הנחותי אודות המציאות ואודות הטוב לכדי פרספקטיבה קוהרנטית במידה זו או אחרת של אדם אחד על העולם הסובב אותו. נמצא בין החוליות הקריטיות של מערך זה את ההבחנה בין הרציונלי לבין האי רציונלי, בין האפשרי לבין הבלתי אפשרי, בין הטוב לו לאדם לבין הרע לו ובין הצדק לבין העוול.

על אף הסובייקטיביות והדינמיות המובהקות של מוקדים אלה ושל המערכים המבנים אותם, ועל אחת כמה וכמה של הבנתי אותם, בסופו של דבר עומדים הם מולי במידה רבה מאד של עצמאות ושל מוגמרות. יתכן שכל ערכי והנחותי אינם אלא שיקוף זהותי ותולדותי המיוחדים, אך אין בעובדה זו בכדי לשחרר אותי מהן. גם אם ארצה מאד לשרטט מחדש את הקו המפריד בין האפשרי לבין הבלתי אפשרי או בין הצדק לבין העוול, ספק רב אם יעלה הדבר בידי. כמו כן, על אף שקיימות תפישות יהודיות לפיהן אין התורה דבר ה' או אין ה' א"ל אוהב ומצווה, זר יהיה בעיני לזהותן עם התורה אותה ירשנו.

על כן, השפה והתפישה המוצגות כאן צריכות לשקף באופן אמיתי את שני המוקדים כאחד כאשר כל אחד עומד במקומו הוא. האתגר, לדוגמה, הוא להבין כיצד התורה שבכתב הינה דברי ה' הממשיים באופן שהוא אמת מצד תמונת המציאות בה אני מחזיק מצד אחד ושומר על המובנים המהותיים של התורה ושל דבר ה' שמפרנסים את חיי התורה מצד שני. אם ננסח תפישה של התורה כדבר ה' שהיא משכנעת מצד תמונת המציאות אך אינה מתישבת עם דרך המסורת התלמודית בפרשנות התורה, למשל, אז נחלנו כישלון. כמו כן, אין תועלת בניסוח תפישה של דבר ה' המתישבת עם המסורת אך החוצה את הקו ומפליגה אל הבלתי אפשרי על פי תמונת המציאות בה אני מחזיק.

אם כן, הדברים הבאים הם ניסיון להציג את ראשיתן של שפה ושל תפישה המחייבות את החוליות ההגותיות הקריטיות המפרנסות את חיי התורה באופן שמתישב עם עולם המציאות והערכים שבו אני נתון. לדעתי הכשרות והאותנטיות של כל תפישה תורנית נמדדות על פי מידת הצלחתה לעמוד בניסיון זה בהקשר כל אדם ונסיבותיו.

שלב א': הכל אלוקות

נתחיל עם הגדרה פשוטה: אין עוד מלבדו, לית אתר פנוי מיניה. הכל אלוקות. כל מה שחשים, רואים, מרגישים, וגם אנחנו בעצמנו, הכל אלוקות.

זה לא אומר שהכל אותו הדבר, או שהכל טוב, כי האלוקות היא מורכבת. היא מתגלה בפנינו באופנים שונים. חלק מן האופנים האלה הם קודש וחלק הם חול. חלק הם טוב וחלק הם רע. רוע באלוקות? כן, כי יש חולי בהויה: היבטים של האלוקות אכן חולים.

שלב ב': דבר הא"ל הוא משמעות החיים ותכליתם

כשאנו מדברים על דבר ה', אנחנו מדברים על חלק מן האלוקות, הרי כל דבר הוא חלק מן האלוקות. אז איזה חלק מן ה' הוא דבר ה', בניגוד לאבן ה' ולעץ ה'? דבר ה' הוא מילה, הוא אמירה, הוא מה שיש לה' לומר לנו. לדעתי פשוט שהדבר שה' אומר לנו, בה"א הידיעה, הוא רק הדבר החשוב ביותר: משמעות החיים ותכליתם. כלומר, דבר ה' הוא משמעות חיי האדם ותכליתם.

היכן באלוקות טמון דבר ה'? כלומר, היכן טמונות משמעות החיים ותכליתם? אני מניח שכל המידע שיש בידינו אודות משמעות החיים ותכליתם טמון בנפש^א, כלומר, בתודעה שלנו – המודע והלא מודע. אני מניח זאת כי שם אני מוצא אותו. על כן, דבר ה' הוא טמון באותו חלק מן האלוקות המכונה נפש האדם.^ב

טוב ורע

זאת אומרת, דבר ה' הוא אותו חלק מן האלוקות שהוא כלל התובנות והאידיאלים והאינטואיציות וכיוצא באלה אודות משמעות החיים ותכליתם בכל התרבויות ובכל הזמנים. אבל רק כשאלה טובים ואמתיים. איני מתיימר לדעת מתי כל הדברים האלה טובים ואמתיים ומתי לאו, אך אני מניח שקיימת הבחנה בין אמת ושקר ובין טוב ורע. אני מניח זאת כי לעיתים אני מרגיש בטוח שאני מסוגל להבחין הבחנה כזו. דבר ה' הוא, אם כן, מורכב מכל תוכן נפשי שהוא טוב ואמתי אודות משמעות החיים ותכליתם.

נתפש ואינו נתפש, פרטיקולרי ואוניברסלי

כאן עלינו להבחין בין שני היבטים של דבר ה'. יש בו צד נתפש וצד שאינו נתפש. אם דבר ה' הוא סך כל המשמעויות הטובות והאמיתיות שהאדם מעלה בדעתו בכל הזמנים ובכל הנסיבות, מדובר במטען שהוא גדול עלי: ברור שאני, בזמני ובנסיבותי הנתונים, לא מסוגל להבין את כל התכנים האלה וקל וחומר שאיני מסוגל לחיות את חיי על פיהם. הצד הזה הבלתי נתפש הוא דבר ה' האוניברסלי, המכוון לכל העמים ולכל האנשים ולכל הזמנים.

יש גם צד אחר, הוא המשמעות והתכלית כפי שאני מסוגל לתפוש אותם באופן קוהרנטי יותר או פחות בנסיבות ובזמן שלי. זה דבר ה' הפרטיקולרי, הנתפש. הוא חלק קטן מדבר ה' האוניברסלי. הוא מקרה אחד שלו.

שלב ג': התורה, שבכתב ושבעל פה, היא דבר ה'

הקדמה

משל כדור הבדולח

^א המונח העברי "נפש" מציין כאן ובהמשך את המונח האנגלי "psyche".
^ב זוהו מתאים לשיטת הרמב"ם הלא החלק המדבר הוא המגלה את דבר הא"ל.

על מנת להבין מה שאני רוצה לומר על התורה יש להקדים משל על כדור בדולח קסום. בכדור בדולח זה משתקף הכל, ממש הכל, שהאדם מסוגל לחוש באמצעות חוש מחושיו. הכדור משקף אפילו את עצמו. כל ההויה כולה משתקפת בכדור הבדולח.

אבל ההויה משתקפת בכדור מזוית מסוימת. יש גוון כחול לכדור. כל מה שישתקף בו יהיה לו גוון כחול. עכשיו, מצד אחד, באמת יש גוון כחול לכל דבר. הרי אם מדובר בראיה, אין אנו רואים ללא אור, ובאור יש גוונים כחולים. מכאן שבראית כל דבר יש גוון כחול. אבל עם כל זאת, הדברים נראים קצת אחרת אם מסתכלים בכדור בדולח שכזה שהוא בעל גוון אדום. ובאור יש גם גוונים אדומים. על כן, זוית הראיה של כל כדור בדולח כזה היא אמתית אך גם חלקית, כי השתקפות כל כדור שכזה צבועה בגוון המיוחד לו.

כדור אמת

אני טוען שכל דבר שבעולם הוא כדור בדולח שכזה. דמייני כדור אמת. כל ההויה כולה אכן משתקפת בכדור זה. ברמה הכי פשוטה, כל ההויה משתקפת בו מצד המקום, הרי אפשר למפות את ההויה מצד מקום כל חלק שבה ביחס אל כדור זה. גם ברמה עמוקה יותר הכל משתקף בו: אם נסכם את סך כל הידע המדעי לגבי הכדור, אור וצבע ומסה וכוח המשיכה והמבנה התת אטומי ולחץ ונפח וכו', ניגע באופן ישיר או עקיף בכל אותם כללים ותחומי ידע המקיפים את כל מה שהאדם יודע על ההויה בכל היבטיה.

אך כמובן, כל זאת מזוית מסוימת. אם נעשה אותו התרגיל עם כדור אחר, או עם קולב או עם כל דבר אחר, הכל ישתקף גם שם, אך עם זוית, עם גוון, קצת אחרים.

צמצום התרגיל: טקסט ותכני הנפש

כאמור, לא רק כדורים משקפים את הכוליות אלא גם כל דבר אחר. היגד כגון "וַיֵּשֶׁב יַצְחָק עִם בְּאֵר לַחֵי רְאִי" לדוגמה. היגד זה, כמו כדור הבדולח, משקף את העולם ומלואו מזויתו המיוחדת. על מנת להמשיך בנתיב המוביל מכדור הבדולח אל הבנת כיצד התורה היא דבר ה', נצמצם את ענינו בהויה המשתקפת בהיגד שבפנינו אל חלק אחד של אותה הויה: נפש האדם. ברור שניתן למצוא השתקפות של נפש האדם בהיגד זה כי בכלל עולם ומלואו ישנה גם נפש האדם.

ההיגד שלנו הוא חלק מן השפה, השפה היא ביטוי של נפש האדם. אפשר למקם את כל תכני הנפש של האדם בכל הזמנים ובכל המקומות על פי זיקתם אל היגד זה. ברמה פשוטה, אפשר למפות את הכוליות הנפשית הזו על פי תרבות וזמן, כלומר, להתמקד בערוצי ההתפתחות שהובילו מתרבות הקוף ועד להיגד זה, ומהיגד זה ועד לאחרית הימים, וכן אפשר למקם את כל היבטי התרבות על פי קירבתם או מרחקם מהגד זה מצד תורתו, מצד תוכנו או צד דברים רבים אחרים. כמו כן, אפשר לשקף את מלוא תכני הנפש האנושית בהיגד על פי מבנה המוח, אופי התהליכים הפיסיולוגיים הנחוצים להופעת היגד זה וכדומה. וכן אפשר למקם את תכני הנפש ביחס אל ההיגד הזה באין ספור דרכים נוספות.

וכמובן, השתקפות כלל תכני נפש האדם בהיגד זה תהיה בעלת גוונו המיוחד, זוית הראיה היחודית, כך שתיבדל מהשתקפות אותם תכנים בכדור הבדולח, או בהיגד אחר.

³ חיי שרה, כג יא.

התורה שבכתב

החומש הוא דבר ה'

ענה שהצגנו את האופן שבו היגד אחד משקף את כלל תכני הנפש האנושית, נוכל לבאר כיצד התורה שבכתב, החומש, היא דבר ה'. התורה היא טקסט, רצף של היגדים, ועל כן ברור שהתורה משקפת את מלוא תכני נפש האדם, ממש כמו ההיגד שלנו לעיל. כבר קבענו כי דבר ה' טמון הוא בתוך תכני נפש האדם, ועל כן ברור שהתורה שבכתב טומנת בתוכה את דבר ה'. אך על מנת להגיע למצב בו התורה משקפת אך ורק את הדבר ה', עלינו לצמצם צמצום נוסף.

כזכור, כבר צמצמנו צמצום אחד: אין אנו מחפשים את השתקפות ההויה כולה בתורה אלא רק השתקפות תכני נפש האדם, שם טמון דבר ה'. והנה הצמצום השני: אין אנו מחפשים את השתקפות כלל תכני הנפש בתורה אלא רק אותם תכנים שהם ביטויים טובים ואמתיים של משמעות חיי האדם ותכליתם, כלומר, שהם דבר ה'. כאשר אנו ניגשים לתורה באמצעות מתודה פרשנית שמצד אחד היא מרחיבה, הרי היא זורמת בתוך כלל תכני הנפש קישור אחר קישור, חיבור אחר חיבור, ומצד שני היא מצמצמת, כך שהמשמעות אותה יש לייחס לתורה היא אך ורק ביטויים טובים ואמתיים של משמעות החיים ותכליתם, נמצא שהתורה אינה אלא התגלות צרופה של דבר ה' ותו לא. אומנם, אנו מסוגלים לטעות לגבי הטוב והאמת ואם טעינו הרי ייחסנו לתורה משמעות שאין לה.

התפישה הפרשנית המונחת כאן וביקורת המקרא

יש לשים לב לתפישה הפרשנית המונחת בדברים אלה. לעיתים קרובות כשאנו אומרים שטקסט מסוים הוא בעל משמעות מסוימת, אנו מתכוונים שזו היתה המשמעות שהתכוון אליה מחבר הטקסט או שזו המשמעות שקוראי הטקסט בדור חיבורו היו מבינים. כאן, לעומת זאת, כל מה שמשקף בטקסט נתפש כמשמעות אפשרית שלו. אין כל מעמד מיוחד לכוונת המחבר, למשמעותן הפילולוגית-היסטורית של המילים וכדומה, הן רק משמעויות אפשריות בין שאר המשמעויות. על כן, לפני שצמצמנו את הצמצומים, תפישה פרשנית זו גורסת שהכוליות כולה היא משמעות אפשרית של הטקסט. לאחר שצמצמנו את הצמצומים, רק כל מה שהינו ביטוי טוב ואמתי של משמעות החיים ותכליתם הוא משמעות אפשרית של הטקסט.

יתכן שהתפישה הפרשנית המוצעת כאן מפתיעה אך יש בה הגיון ברור. נתאר לעצמנו שקבוצה של אנשים מתבוננים בציור "העלמות מאויניון" של פיקאסו בו מופיעות חמש דמויות של נשים בבית בושת. נדמיין שאחת המתבוננים מסבירה שציור זה ממלא אותה בביטחון ובשמחה, הרי פניהן של הנשים בציור זה חזקות, ללא מורא וללא חנופה, על אף מעמדן בתחתית החברה הנורמטיבית. יתכן שבתגובה לדברים אלה תסביר המורה שהצייר ביקש לבטא בציור זה דווקא פחד, רתיעה וחוסר בטחון עקב התפרצות מחלת הסיפיליס הקטלנית בימים ההם. אך ברור לנו בנוגע לאומנות כגון ציור של פיקאסו **שמשמעות** היצירה, במובנה הרחב ביותר, אינה מוגבלת להקשר זה או אחר אלא מתחדשת היא עם כל התבוננות חדשה ביצירה. הנחה דומה מפרנסת את התפישה הפרשנית המונחת כאן.

וכן ראוי לשים לב כי התורה מהווה התגלות של דבר ה' על פי התפישה המוצגת כאן משום מהותה האונטולוגית ולא משום כל טענה אודות מקורה ומחבריה ההיסטוריים. המתודה הפרשנית המגלה את התורה כדבר ה' יכולה לעשות זאת כי התורה היא באמת התגלות אלוקית, כפי שעולה בבירור מן ההנחות וההגדרות המוצגות לעיל. על כן, אין כל סתירה, ואף לא מתח קל, בין היות התורה שבכתב, החומש הממשי, התגלות צרופה של דבר ה' מצד אחד, לבין הנחות ביקורת המקרא מצד שני. כפי שבקבוק קולה הינו בקבוק קולה עקב טבעו בהווה, ואין זה משנה כלל אם יוצר הוא בטייוון או בסין, כך גם המתודה הפרשנית הנכונה מגלה כי התורה היא דבר ה' עקב טבעו בהווה, ואין זה משנה כלל מתי וכיצד חוברת כטקסט היסטורי.

זוית מיוחדת: דבר ה' לישראל

עתה נחזור לאופן שבו דבר ה' משתקף בחומש. התורה שבכתב, כמו בדיון לעיל, מגלה את דבר ה' אך זאת רק מזויתו מיוחדת. זוית מיוחדת זו היא האופן שבו משמעות החיים ותכליתם משתקפים בישראל. כלומר, התורה שבכתב היא הגרסה הישראלית של משמעות החיים ותכליתם או בפשטות: התורה שבכתב היא דבר ה' לישראל¹.

התורה שבכתב אינה נתפשת

אך על אף שהתורה שבכתב היא דבר ה' לישראל, עדיין היא קרובה יותר למה שהגדרנו לעיל כדבר ה' האוניברסלי והבלתי נתפש מאשר לדבר ה' הפרטיקולרי והנתפש. זאת מכיוון שהתורה שכתב מגלה את דבר ה' לישראל בכל הזמנים ובכל הנסיבות. בני אדם בני דור אחד אינם מסוגלים להבין מטען כה רחב ומגוון של משמעויות.

בהקדמת הרמב"ן לפירוש החומש הוא מסביר שהאופן שבו אנו קוראים את התורה שבכתב, על חלוקתו לפסוקים, ניקודו וכדומה, הוא רק אופן אחד מיני רבים. הרמב"ן מביא את המשל שהתורה כתובה אש שחורה על אש לבנה, כאשר האש הלבנה היא המשמעות המלאה של הטקסט. על כן, ברור שאין אנו יכולים לתפוש את משמעות הטקסט במלואה. כל משמעות שאנו תופשים, כל פירוש שאנו מייחסים לתורה שבכתב, הרי מדובר בחלקיק אחד בלבד של המשמעות המלאה.

על כן, למרות שהתורה שבכתב היא דבר ה' לישראל, אין אנו מסוגלים לתפוש את משמעותה בפני עצמה. הגשר המגשר בין התורה שבכתב ולבין תודעת האדם החי הוא התורה שבעל פה.

התורה שבעל פה

התורה שבעל פה היא בראש ובראשונה התפישה החיה של שלומי אמוני ישראל החיים בדור הזה את דבר ה' המתגלה בתורה שבכתב. על כן, התורה שבעל פה היא דבר ה' הפרטיקולרי והנתפש בזמן ומקום נתונים במובן קיבוצי.

על אף היותו קיבוצי, התורה שבעל פה אפילו בדור אחד מתחלקת למרכיבים אשר כל אחד מהם הוא דבר ה' הנתפש בישראל באופן פרטיקולרי עוד יותר. התחלקות זו באה עקב הבדלים תפישתיים שונים בין שלומי אמוני ישראל, וביניהם הבדלים בנוגע לערכי הטוב והאמת של מפרשי התורה. לדוגמה, עקב ערכי האמת והטוב שלי, הנבדלים בערכי הטוב והאמת של אנשי גוש אמונים בכמה סוגיות קריטיות, איני יכול להיות שותף באופן מלא להבנתם את התורה. באופן הפרטיקולרי ביותר, התורה שבעל פה היא התורה הנתפשת והקוהרנטית יותר או פחות של התודעה הדתית של אדם אחד. אך כלל המרכיבים הקטנים האלה של דבר ה' הנתפש בישראל מצטרפים, על התאמותיהם וסתירותיהם, לכדי תמונה כוללת של התורה שבעל פה באותו הדור החי.

אומנם, התורה שבעל פה היא בעיקרה התודעה התורנית החיה של הדור הנוכחי, אך נפרשת היא גם על פני דורות רבים. ישנה מסורת אנושית וספרותית מפותחת מאד אשר עוברת מדור לדור ומשתיתה את תודעת הדור החי על תודעת הדורות שקדמו לו. על כן, התורה שבעל פה היא קיבוצית לא רק בכך שהיא מגשרת על פני יחידים בדור אחד אלא גם בכך שהיא מגשרת על פני דורות שונים. מסורת זו מדגימה את דרכם של הדורות הקודמים בפיענוח

¹ יש כאן הנחה שישראל היא ישות הקיימת בהווה בפני עצמה. הנחה זו אינה משקפת טענת אמת אודות קיומה האובייקטיבי של ישות כזו אלא משקפת היא הגדרה המכוננת באופן מודע את קיומה של ישות זו.

משמעות התורה שבכתב באמצעות התורה שבעל פה ובכך מגלה את ההגיון הפנימי המפרנס את השיטה ואשר מבנה את מהלך התורה שבעל פה גם בדור החי.

ישנם ערוצים רבים של מסורת זו. ערוץ אחד הוא ההלכה ובו תתי ערוצים כגון ספרות מנין המצוות, ספרות הפסק וספרות השו"ת. ערוץ אחר הוא האגדה, ובו תתי ערוצים כגון מדרש האגדה, הקבלה והפילוסופיה היהודית. הלכידות הפנימית, ההגיון הפועם והמבנה, של כל הערוצים האלה כל אחד בפני עצמו וכולם יחד, הם שמאפשרים לבני ישראל לצלול לתוך התורה הרחבה והבלתי נתפשת ולהגיח חזרה כאשר אוחזים הם בדבר ה' הנתפש מצד שני.

הדגמת הדרך הפרשנית המגלה את התורה כדבר ה': פירוש הזוהר ל"וישב יצחק עם באר לחי ראי"

נדגים כיצד המתודה הפרשנית הנכונה מגלה הן את אופן סופיות דבר ה' הטמונה בתורה שבכתב והן מובילה את הלומד החי אל דבר ה' הפרטיקולרי והנתפש בזמנו ובמקומו הנתונים באמצעות פירוש הזוהר להיגד שהבאנו כדוגמה לעיל. הנה תרגום דברי הזוהר לעברית:

בוא וראה, הלבנה אינה מאירה אלא כאשר רואה היא את השמש, וכיון שהיא רואה אותו, מאירה, ועל זה אותה בָּאָר לְחֵי רֵאִי, ודאי, ואז מאירה ועומדת במים חיים לחי ראי על מנת להתמלא ולהאיר מאותו חי... וכל זמן אותה באר לחי מסתכלת ורואה, על מנת להאיר כפי שאמרנו, וַיֵּשֶׁב יִצְחָק עִם בָּאָר לְחֵי רֵאִי... ויתב בהדה ומתאחד עמה, חושך בלילה, דכתיב שמאלו תחת לראשי.^ה

נציין רק כמה היבטים של פירוש זה. הלבנה והבאר שתיהן סמלים של השכינה. השמש מסלמת את הקדוש ברוך הוא. אבר הברית של הקב"ה הוא מצויין כאן על ידי המילה "חי". דרך אבר הברית הקב"ה מריק את שפע האהבה והחיים¹, שכאן מסומל באור, אותו הוא יונק מן אמא עלאה (שאינה מופיעה בקטע זה), אל הנקבה שהיא השכינה. על כן, הבאר (השכינה) פונה באופן מתמיד אל "חי" (אבר הברית של הקב"ה) כדי לינוק ממנו את שפעה של אמא עלאה. יניקה זו מכונה כאן "ראיה" כיאה לסימול השפע באור. ועל כן פירוש "באר לחי רואי" הוא 'הבאר פונה לחי באמצעות ראייה'.

עכשיו נכנס יצחק לתמונה. יצחק הוא מידת הדין, ידו השמאלית של הקב"ה, המסומלת כאן גם על ידי "חושך". השכינה, המסומלת לעיל ידי הלבנה והבאר, היא גם "לילה". על כן, ישיבת יצחק עם הבאר, דהיינו התיחדות יצחק עם השכינה, מהווה דבקות החושך בלילה. לבסוף, מכיוון שיצחק, מידת הדין והחושך, הוא גם שמאלו של הקב"ה, יחודו עם השכינה מהווה גם חיבוק של הקב"ה את השכינה באמצעות ידו השמאלית. מכאן ישיבת יצחק עם הבאר, דהיינו חיבוק הקב"ה את השכינה בידו השמאלית, מתוארת על ידי השכינה בשיר השירים במילים "שמאלו תחת ראשי".

פירוש זה של הזוהר פנים רבות לה. היגד זה, מחציתו של פסוק אחד, מוסר בידינו מפתחות להבנת עולם ומלואו. היחסים בין השכינה והקב"ה, ובין מידת הדין והשכינה, הם נדבכים בלב מערכת הסמלים של חוכמת הנסתר של הזוהר. המילים המעטות וַיֵּשֶׁב יִצְחָק עִם בָּאָר לְחֵי רֵאִי מגלות לנו מזויתן המיוחדת את הסיפור הגדול, מפתח המיפוי הקוסמי, הטמונים במערכת הספירות. הספירות הן המבנה המהותי, ההגיון הפנימי, של דמות ה' הגלויה

^ה זוהר תולדות (חלק א' סוף קלה ע"ב): "ת"ח סיהרא לא אתנהירת אלא כד חזיא ליה לשמשא וכיון דחזיא ליה אתנהיר ועל דא האי באר לחי רואי ודאי וכדין אתנהרא וקיימא במיין חין לחי ראי בגין לאתמליא ולאנתהרא מהאי חי... וכל זמנא האי באר לחי אסתכל וחמי בגין לאתנהרא כדקאמרן, וישב יצחק עם באר לחי ראי... ויתב בהדה ואתאחיד עמה חשך בלילה דכתיב (שיר ב') שמאלו תחת לראשי." תרגום ופירוט שלי. הפירוש בעקבות ר' דניאל פריש ז"ל במהדורתו של הזוהר מתוק מדבש.

¹ איפיון השפע כמורכב מ"אהבה וחיים" לקוח משערי אורה, שער, שם...

לישראל, של התורה, של נפש האדם, של החברה, של האנושות ושל ההווה עצמה. מכאן ששיבת יצחק עם באר לחי רואי אינה אלא המפתח להבנת כל היבט מהיבטי העולם, מהאדם את עצמו ועד למעט אותו האדם מסוגל להבין אודות בוראו. דרך הזוהר מדגימה היטב את הקריאה המרחיבה את ההיגד הבודד עד שהכוליות כולה משתקפת בו מזויתו היחודית.

ובבד בבד עם קריאתם המרחיבה, ברור שהחבריא, בעלי הזוהר, מקפידים גם על הצמצומים אשר צמצמנו. בוודאי יכלו להעלות בדמיונם הספרותי השופע, הקשרים וקשרים ופירושים רבים מספור עבור מחצית הפסוק שלנו אשר אין בינם לבין דבר ה' כל זיקה. אך כמובן מאליו נמנעו הם מלהביא פירושים כגון אלה הרי מחוור לכל שהחומש אינו אלא דבר ה' ועל כן רק משמעויות המגלות את רצון הא"ל מבני אנוש רלוונטיות לפירושו. מכאן שדרך הזוהר מרחיבה היא על מנת לגלות את מלוא דבר ה' במילות החומש אך גם מצמצמת היא על מנת שזר לא יקרב אל מחיצת הכתוב הקדוש.

יש להדגיש כי למרות התרשמותם של חלק מקוראי דברים אלה, אין פירוש הזוהר תגובה אקראית של נפשות מוזרות. ואין מדובר בפירוש המנותק ממילות הכתוב. אדרבה, עבור מי שמכיר את דרך הזוהר, אין הפתעות רבות בקטע זה. שימוש הזוהר בסמליו כאן הוא עקיב לגמרי עם שימוש במאות רבות של דוגמאות אחרות. לאחר העיון בדברי הזוהר וההתבוננות בשימושו באופני פרשנותו המקובלים, פירושו כאן כמעט ומתבקש מאליו. כמו כן, אין מדובר בשיטת פרשנות יחידאית המונחת בקרן זוית מסורת ישראל. ההפך הוא הנכון. בפנינו תפישה דתית ופרשנית העומדת בלב לבה של מסורת התורה. רבים מחכמי ישראל, אולי רוב מנינם ובנינם מימי הראשונים ועד ימינו, מצאו במושגים אשר בפנינו מסגרת רחבה ופוריה להבנתם את בוראם את תורתם ואת עצמם. על כן, מדובר בתכנים ובמתודה פרשנית אשר הינם בעלי הגיון פנימי מלוכד ועקיב מצד אחד, ומצד שני אשר מהווים גורם בעל השפעה עצומה, מעצבת ממש, בתולדות השתלשלות התורה בישראל.

ועם כל זאת, אם נניח יחד עם גדולי ישראל מן הרמב"ן דרך מחבר השולחן הערוך ועד לגר"א, שפרשנות קבלית מעין זו משקפת משמעות אמתית של התורה שבכתב, ברור שאין לדבר סוף. אם משמעויות קבליות אלו הן ממשמעויותיו האפשריות של הכתוב, על אף שהן רחוקות כל כך ממובן הפילולוגי-היסטורי של מילות החומש ואף מן המובנים שיוחסו לכתוב בתלמוד, אין שום מגבלה אובייקטיבית המצירה את חירותם של שלומי אמוני ישראל בחתירתם אחר משמעות חייהם בין אותיות התורה. התורה שבכתב, ממש כמו מי שמסרה לישראל, הינה אין סופית. מכאן שאין משמעות התורה צרה מכדי לכלול בתוכה את משמעויות חייהם של שלומי אמוני ישראל בכל הדורות ובכל המקומות. אך לעולם יהיה צורך בגילוף המובן הסופי מתוך המרחב הפרשני האין סופי, או במילים אחרות, בפירוש התורה שבכתב באמצעות התורה שבעל פה. דרך הזוהר, אם כן, אכן מדגימה את הפרשנות המגלה את התורה שבכתב כדבר ה', אך היא גם מהווה ערוץ מערוצי התורה שבעל פה.

לאור כל זאת, לדעתי ישנו קו המחבר בבירור בין המדרש התלמודי לבין זה הזוהרי עד שניתן לדבר על הדרש התלמודי-זוהרי. כמובן, דרכי הלימוד של התלמוד והזוהר נבדלות הן מצד פרטי שיטות הדרש והן מצד התכנים אותם הם חותרים לדלות מן הכתוב. אך מאוחדות הן בכמה יסודות שהם חיוניים לצרכינו: א' שניהם מפרשים את החומש הרחק ממובנו הפילולוגי-היסטורי ועל כן מבליטים את אופן סופיות משמעותו. ב' שניהם מפרשים את החומש על פי שיטות בעלות הגיון פנימי מלוכד ומגובש אשר מבנים את משמעות הכתוב בזיקה עמוקה הן אל מילותיו והן את עולמם החי של בעלי המדרש. מיותר לציין כי התלמוד, אף יותר מן הזוהר, עיצב ומעצב הוא את פני תורת ישראל. תוצאת המתודה הפרשנית התלמודית-זוהרית היא שכינת התורה שבכתב בתוך תוכה של

התורה שבעל פה כך שהמשמעויות האין סופיות והבלתי נתפשת של דבר ה' עולות ונתפשות בחייהם הסופיים של בשר ודם הנתונים בזמן ובמקום.

התורה וערכי הטוב והאמת על פי דעתו העצמאית של האדם

ראוי להדגיש היבט חשוב של הדברים לעיל. ערכי הטוב והאמת של האדם החי הם חיוניים לאופן שבו התורה מהווה התגלות של דבר ה'. מצאנו שהתורה היא דבר ה' עקב כוחה לשקף את כלל תכני הנפש אשר בהם טמון דבר ה'. הנחה הכרחית של שיטה זו היא שהאדם מסוגל, לפחות על פי מיטב יכולתו בהקשרו המסוים, להפעיל את שכלו על מנת להבחין בין טוב ובין רע, בין אמת ובין שקר. מי שאין לו תודעה ערכית עצמאית, אם עקב פגם פיזי או אם עקב פגם הנולד בהשקפת עולם המנחה אותו לבטל את שיקול דעתו ואת ערכיו בפני סמכות כזו או אחרת, לא יכולה להיות לו גישה אל התורה כדבר ה'. התורה אינה יכולה לשקף את כלל תכני הנפש הטובים והאמתיים עבור מי ש"הטוב" ו"האמת" משוללי מובן הם.

תלות התגלות דבר ה' בעצמאות דעת האדם מחוורת גם מצד התורה שבעל פה. מהותה של התורה שבעל פה היא גילוף דבר ה' הנתפש והפרטיקולרי מתוך דבר ה' הבלתי נתפש והאוניברסלי וזאת על ידי פנייה להגיונה הפנימי ולמסורתה האנושית והספרותית של התורה שבעל פה. אך תהליך זה כולו מותנה במסוגלות האדם לזהות את המשמעויות הפונות אל זמנו ואל מקומו שלו. אדם שאינו מסוגל להתיצב בעד ערך מוסרי או תמונת מציאות דווקא אל מול ערכים ותפישות מתחרים המופיעים בדורות הקודמים או אצל זולתו בדורו שלו, וזאת עד שישתכנע באמת כי עליו לשנות את דעתו עקב דרישות הטוב והאמת, אין בידי את הכלים החיוניים לגילוף דבר ה' הנתפש מתוך דבר ה' הבלתי נתפש. המעבר מן הראשון ואל האחרון מחייב שהאדם החי והסופי הנתון בנסיבותיו שלו אינו כלי ריק אל מול דבר ה' האוניברסלי הרחב מיני כל סופיות וכל מציאות של נסיבות נתונות. רק האדם אשר ערכיו והנחותיו עומדים לו אל מול המנוגדים להם מסוגל לצלול לתוך אין סופיות התורה שבכתב ולהגיח עם משמעותה המובנת של התורה שבעל פה.

ודוק: מכל זה עולה כי לא תיתכן סתירה אמיתית בין התורה לבין ערכי הטוב והאמת של הלומד. אומנם, יתכן שבשלב משלבי הלמידה וההתמודדות עם תכני התורה אדם יחוש סתירה בין מה שטוב ואמת לכאורה לבין משמעות התורה לכאורה, אך בסופו של דבר סתירה כזו חייבת להיות מדומה, גם אם בפועל אין האדם מצליח לפותרה. זאת מכיוון שערכי הטוב והאמת של הלומד הם, כאמור, מרכיבים חיוניים הן של האופן שבו התורה מתגלה כדבר ה' והן של התהליך בו משמעות עולה מתוך התורה שבכתב ובתוך התורה שבעל פה.

משל למה הדבר דומה? לטבח המכין תבשיל ברוקולי על פי מתכון בן ארבעה שלבים: שלב א': הוסף חצי קילו ברוקולי לסיר. שלב ב': הוסף שתי כפות חמאה וקופסת יוגורט. שלב ג': הוסף מלח לפי טעמך. שלב ד': בשל עשרים דקות. אם לאחר גמר הבישול יאמר הטבח, "המתכון הזה גרוע! חסר בו מלח!", הרי רשאי השומע לתהות: כיצד זה נעשה טבח ואינו מסוגל למלא אחר הוראות המתכון?! וכך היא דרכה של תורה: אדם המיחס לתורה משמעות שהיא רעה או שקרית על פי דעתו, או שאין בו דעת להבחין בין טוב ורע, אמת ושקר כלל, אינו כשיר לשמש חוליה בהשתלשלות התורה מדור לדור.

שלב ד': פני השכינה

כנסת ישראל כהתגלות אלוהית יחודית

העדר טענת עליונות

אין בתפישה המוצגת כאן משום טענת עליונות כלשהי לטובת התורה לעומת מסגרות אחרות של משמעות. כמובן, אין גם הנחה של שוויון: בהחלט יתכן שישנן מסגרות משמעות, דתות ותרבויות, שהן נחותות, שקריות ורעות. אך באופן עקרוני, אין כאן הבנייה של היררכיה ערכית הכרחית בין חיי התורה לבין זולתם. יתכן בהחלט שתרבויות ודתות אחרות מהוות גילויים וגילומים שווים של דבר ה' ונוכחותו בהוויה.

יחודיות התורה

אך עם זאת דבר ה' לישראל הוא גילוי יחודי של דבר ה' האוניברסלי כמו שכל אדם הוא גילוי יחודי של האנושות. יחודיות משמעות החיים ותכליתם כפי שה' מגלה לנו אותם באמצעות תורתו היא בעלת דמות וערך משלה.

הפנים המיוחדות של ה' הגלויות בחיי ישראל על פי התורה הן החיים הממשיים בכל היבטיהם של הפרט והכלל בישראל. התגלות ה' אינה מוגבלת לעקרונות מופשטים אלא מתגלמת בחוויות הגופניות והנפשיות, באידיאלים ובתובנות, ברגשות וברציונליות של שלומי אמוני ישראל. מן הלחץ המוחשי של רצועת התפילין על יד המתפלל הבודד ועד לתהודת קולות קהל המתפללים, מקיום מצות השבת אבידה ועד למצות שופטים המחייבת את הקיבוץ המדיני לכוון שלטון צדק, כל היבטי החיים, המוחשיים והמופשטים, הרגשיים והשכליים, הפרטיים והציבוריים, מצטלבים יחד לכדי דמות חיי ישראל על פי התורה המכונה כנסת ישראל הלא היא שכינת ה'.

החי חיי תורה כפרט בתוך כנסת ישראל חש את קצב החיים, את ההגיון הפנימי הפועם של מערך החיים התורניים מסדר השכמת הבוקר ועד ללוח השנה העברי, מן המצוות התלויות בארץ ועד למצוות התלויות בציבור המדיני. משמעות החיים של היחיד והכלל בישראל כפי שהיא עולה מן התורה שבכתב באמצעות התורה שבעל פה היא כולה קשרים פנימיים, חלקים השזורים זה בזה והשופכים אור זה על זה, סימפוניה ממשית של משמעות ושל תכלית. זו היא כנסת ישראל, התגלות יחודית של פני ה' בעולמו.

עד כאן בסעיף זה ניסינו להצביע על ההגיון הפנימי של חיים על פי התורה כפי שהגדרנו אותה לעיל. אך ניסיון זה אינו שלם ללא הצגת היבט חשוב של התפישה התורנית את אלוקי ישראל.

ההגיון שביחס פרסונאלי אל ה'

אחת התובנות העמוקות ביותר של תורת ישראל היא אמיתות אופיו הפרסונאלי של אלוקי ישראל, כלומר אמיתות ההתייחסות אל ה' כאל אישיות אנושית. ההגיון של התייחסות כזו אל ה' כפי שאני מבין אותו הוא כזה:

הכוליות האין סופית

הכוליות היא הרבה מעבר להשגה אנושית. מבחינתנו מדובר באין סוף, כלומר, דבר אשר אין לו שם, דבר אותו אין אנחנו יכולים להשיג, לתפוש, בתודעתנו. כל מה שאנו יודעים אינו אלא חלק קטן של הכוליות, מקרים בודדים שלו, וכל חלקיו וכל מקריו יחד מהווים ישות שאין שכל האדם יכול לעמוד עליה. וכן אף המילה "ישות" אינה מדויקת, כי היא אינה אלא מושג, דבר אותו אנו משיגים, שאותו אנו תופשים, והלא הכוליות אינה נתפשת.

דימוי הכוליות על יסוד החלק : המכונה הקוסמית

על אף שאיננו מסוגלים לדמות את הכוליות הסובבת אותנו באופן אמתי ומלא, אנחנו בכל זאת עוסקים בניסיון לדמותו. אנו מגבשים לעצמנו תמונה של אופי הכוליות ומקומנו בה ותמונה זו מבנה במידה רבה את האופן שבו אנו מבינים את משמעות חיינו, את מקור הערכים ותוקפם, את התיחום שבין האפשרי לבלתי אפשרי וכדומה.

דימוי אחד של הכוליות הנפוץ בימינו הוא מטריאליסטי-מכאניסטי. על פי דימוי זה, הכוליות אינה אלא מעין מכונה ענקית אשר כל חלקיה משתלבים יחד על פי יחסים הכרחיים של סיבה ותוצאה. על פי מודל זה טעות היא לייחס פרסונאליות לכוליות הרי זו שייכת אך ורק ליצורים חיים, אולי רק לבני אדם, ואילו אופיה של הכוליות דומה יותר למכונת מאשר לאישיות אנושית.

על פי הבנתי, דימוי שכזה מהווה השלכה מן החלק אל השלם. אנו מתבוננים במודלים חומרניים, כגון חפצים ומכונות, ומשליכים את אופים על הכוליות כולה. מהלך זה הוא נכון בעיקרו ואין בידינו דרך טובה יותר. מכיוון שתפישת הכוליות אינה אפשרית עבור בני אדם, כל דימוי של הכוליות לעולם יהווה השלכה אל השלם הלא נודע על יסוד החלק הנודע.

השלכה כזו תמיד תהיה אמיתית אך חלקית. היא תהיה אמיתית מכיוון שהכל אכן משתקף בחלק כגון במשל כדור הבדולח. אך היא תהיה חלקית מכיוון שהחלק, שוב בדומה לכדור הבדולח, לא יכול אלא לשקף את הכוליות מזווית המיוחדת. כאשר אנו מדמים את הכוליות כמכונה מכאניסטית-מטריאליסטית-אפרסונאלית, למשל, הזווית המיוחדת של החלק שעל יסודו אנו מדמים אופיה של כוליות מצניעה היבט אחד חשוב של אותה כוליות: נפש האדם, הסובייקטיביות.

אך הצנעת הצד הנפשי אינה פוסלת את דימוי הכוליות כמכונה, הרי כל דימוי שכזה הינו בהכרח אמתי אך חלקי. זאת ועוד. 'המרחק' שבין החלק לבין השלם הוא אין סופי, הרי הכוליות מבחינתנו היא אין סופית. על כן, מידת החלקיות של כל דימוי של השלם על יסוד החלק גם היא אין סופית. מכיוון שכך, כל הדימוים של הכוליות הם שווים במידת האמת שבהם: הם כולם משקפים את הכוליות באופן אמתי אך חלקי כאשר מידת החלקיות שבאמת זו היא אין סופית.

דימוי הכוליות על יסוד החלק : הנפש הקוסמית

על פי הבנתי, היחס הפרסונאלי אל האלוקים מבוסס על דימוי הכוליות הלא נודעת על יסוד החלק הנודע, בדומה לתמונת המכונה הקוסמית. ראשית, יש לזכור שהכוליות היא האלוקים. אין זאת אומרת שהאלוקים מוגבל להבנתנו את הכוליות. אדרבה, הקביעה שהכל הוא אלוקות פירושה שאין דבר מחוץ לאלוקות אך לא שהאלוקות מוגבלת, חס ושלום, למה שהאדם תופש או אינו תופש. על אף זאת, לעיתים קרובות מי שתופש את הכוליות כמכונה תופש גם את האלוקים כמכונה. על פי מודל שכזה, ברור שאין הגיון בפנייה אישית אל האלוקים.

אך החומר והמכונה אינם החלקים היחידים של הכוליות הנודעים לנו. אנו חווים באופן ישיר גם את הנפש. אם נדמה את הכוליות על יסוד הנפש ולא על יסוד החומר, נמצא שהכוליות אינה אלא נפש קוסמית אשר היחס האישי אליה הגיוני בהחלט.

אך לאמתו של דבר, הדימוי האישיותי של האלוקות אינו על יסוד נפש האדם כפי שהיא אלא על יסוד נפש האדם כפי שהיא היתה יכולה להיות. החלק של האלוקות שעל יסודו אנו מדמים את האלוקות כולה הוא נפש שלמה, נפש אשר ערכי הטוב והאמת שבה באים אל ביטויים המלא והשלם. "החלק הנודע" של הכוליות, אם כן, אינו חפץ מצוי אלא דימוי מופשט. אומנם, אין מצויה נפש אנושית כזו, אך אנו מסיקים את דמותה על ידי תפישתנו את הפוטנציאל הטמון בנו ועל ידי ניתוח ומיפוי של המקורות והתוצאות של עוונותינו ואיוולתנו. נפש האלוקים היא אישיות אשר הצליחה לממש באופן מלא את משמעות החיים ותכליתם. הכרחי הוא זה, הרי נפש זו היא אשר אומרת את דבר ה' אשר אינה אלא הערך המוחלט בלבדו הישראלי. רק הנפש השלמה היתה מסוגלת לומר את מילות דבר ה'. על כן, הדימוי האישי של האלוקים משקף אלוקות שהיא אומנם אישית, אך נטולת כל מגרעות האדם וכשלונותיו. הנפש שעל גביה מדמים את דמות האלוקים האישית היא שלמה.

יש לדייק כי התבונה העמוקה של המסורת המלמדת כי יש להתיחס אל ה' כאל א"ל פרסונאלי אינה מתבטאת בהכרה השכלית שאכן מודל שכזה של הכוליות אינו אמתי פחות מאשר מודל המכונה הקוסמית. התבונה העמוקה של המסורת מתבטאת בחוויה הממשית של האדם המתיחס אל אלוקיו באופן אישי: הפונה אל האלוקות כפונה אל אישיות אנושית ומתיחס אל דבריה, הם התורה, ואל מעשיה, הם אירועי העולם, כאל ביטויים של יחסה של אישיות אלוקית חיה המתיחסת אף היא אלינו באופן האישי ביותר.

ההכרעה של האדם על פי איזו תמונת מציאות, דימוי הכוליות, יחיה את חייו אינה משקפת את החתירה לאמת, הרי כל ההכרעות הן שוות במידת האמת שבהן. הכרעה זו משקפת את החתירה למשמעות. תמונות המציאות השונות מולידות מסגרות נבדלות מאד של משמעות חיי האדם. תורת ישראל מלמדת, בשפת החומש, בדברי הנביאים ובתיאורי הכתובים, במילות התפילה ובשיח חכמי התלמוד והזוהר, שתמונת המציאות בה אלוקים חיים הינה אישיות חיה היא התשתית הראויה לחיי תורה.

חסד ודין

יש לציין כי הדימוי האישי של האלוקות אינו מסתיר את דימוי המכונה הקוסמית אלא מצניע אותו. זאת אומרת, היחס האישי אל ה', אל הכוליות, אינו מחייב התעלמות מן האופי המטריאליסטי והמכאניסטי של חלקים גדולים של המציאות. אך היבטים אלה מובנים בתוך הקשר נפשי רחב יותר. לדוגמה, כאשר אדם נוגע בי עם ידו אני חש את הכובד והחום של גופו. אני מודע בהחלט שתכונות אלו של מגע האדם משקפות את היותו עשוי חומר. אך עם זאת, המסגרת העיקרית של התייחסותי אל אותו אדם הוא נפשי, כלומר, אני מפרש את משמעות מגעו במונחים נפשיים מובהקים, כגון חיבה או כעס, קירבה רגשית, ריחוק וכדומה.

ההיבטים החומריים, המכאניסטיים, של הכוליות אכן קיימים אך אני מתייחס אליהם כטפלים למסגרת העיקרית של התייחסותי אל האלוקות והיא אישית. כל אותם היבטים של ההויה שהם הכרחיים, מכאניסטיים ולא פרסונאליים מכונים "דין". דין הוא היבט האלוקות שהוא הכרחיות, חוקיות. הדין לעולם מהווה ביטוי ישיר או עקיף של כוונות אישיות ורצוניות אלוקות. כוונות אלו לעולם הן טובות, הרי דימוי האלוקות מתבסס על נפש האדם השלמה. על כן, כוונותיו האישיות והרצוניות של ה' הן לעולם "חסד". החסד הוא יחס אוהב, יחס של הענקת הטובה והחיבה, של בקשת קירבה ושל תשוקה.

דוגמאות של חסד הן רצון ה' להעניק לנו חיים חושניים וחיים של חירות. חיים חושניים הם חיים של גוף, של תחושות וחוויות מוחשיות. חירות היא רצון חופשי, יכולתנו להכריע הכרעות רצוניות חופשיות. בריאתנו ככאלה היא חסד ה' הרי אלה דברים בהם אנו חפצים, מרכיבים מהותיים של "הטוב" עבורנו. אך הדין מחייב שהחושניות

פירושה גם כאב, חולי ומוות. אותה חוקיות חומרית המאפשרת חיים בתוך הגוף שמה קץ לחיים בהעדר התנאים ההכרחיים לקיומם. וכן הדין מחייב שהחירות פירושה היכולת להכריע הכרעות רעות. על כן, סבל, מוות ורוע הם תוצאה הכרחית בכוח הדין של תכליות ה' אשר אינן אלא חסד.

הנה דוגמאות מחיי היום יום: כאשר אני מוצא בטעות את המפתחות, הארנק והפלאפון בדרך החוצה מן הבית, הרי מדובר בחסד. ה' ברא את העולם על מנת לשמח את הבריות והוא רוצה בשמחתי ובהצלחתי. על כן, עלי לברך על חסד ה' אשר התבטא במקרה שכזה של הטוב. אך באותו יום שבו איני מוצא כלום עקב ערימות החומר הבלתי נסבלות המסתירות כל חלקה טובה בבית, אין זה אלא דין. עקרונות ההכרח והחוקיות מחייבים שאם האור אינו מגיע עד לחפץ אותו אני מחפש, לא אראהו. עקרונות אלה של הדין גם הם נחוצים להויה ועל כן עלי לברך גם עליהם ברוך דין האמת.

חיי תורה כיחסים עם ה'

ועתה עלינו לצרף את היות חיי ישראל על פי התורה התגלות אלוקית מיוחדת עם היות היחס הראוי בין ישראל לבין אלוקיו יחס אישי ממשי. התורה היא, כפי שראינו לעיל, סך כל הטוב והאמת, משמעות החיים ותכליתם, כפי שהם מתגלים דרך זוית הראיה המיוחדת של התורה שבכתב השוכנת בתוך התורה שבעל פה. על כן, המתחייב כלפי התורה מתחייב כלפי הערך המוחלט בלבדו הישראלי המיוחד. אך תורה זו אינה מופיעה בחלל הריק אלא נאמרת היא יום יום שעה שעה על ידי אלוקים חיים ובעלת אישיות אמתית, קרובה, נוגעת ולעיתים מייסרת. התורה ניתנת לנו על ידי אמא עלאה, אשר פיה פתחה בחוכמה, האם הבוראת והמעניקה, מקור הכל אשר כל הכוחות שלה. התורה נשמעת משפתותיה של הרעיה הקדושה, המאהבת, מושא כל התשוקות החושקות בבני עמה המתקדשים לה במצוותיה. התורה נזעקת מפיה של דחוייה היושבת בדד, המושפלת בין רשעי הגוים עקב חטאי ישראל, המבכה את בניה והזועקת להם לשים קץ לדיכוי ולשחיתות ולגואלה מגלותה ולהשיבה על אדמתה בקרב אוהביה.

המחויבות כלפי ההתגלות האלוהית המיוחדת שהיא תורת ישראל היא התקדשות לאלוקי ישראל הפונה אלינו באהבה וברצון ובתשוקה גדולה. הנאמנות לתורה היא נאמנות לשכינה. קיום התורה והמצוות הוא החתירה להנכיח את השכינה בהוויה, לחוש בנוכחותה ולהביט בפניה. כל אותם קשרים פנימיים של התורה, אותם חלקים השזורים זה בזה והשופכים אור זה על זה, אינם אלא נבכי נשמתה של האלוקות, הגיונותיה ומחשבותיה, תנועותיה, מגעה וקולה, המתגלים והמתגלמים בבשר ובדם, בחומר ובזמן ובמקום, באמצעות עבודת ה' המוחשית של עם ישראל בארץ ציון וירושלים.

אהבה ויראה

אך היחסים עם ה' אינם רק אהבה אלא גם יראה, יראת החטא ויראת ה'. היראה משקפת את האמת הנוראה שעל אף האינטימיות הגדולה בינינו ולבין אלוקינו, בסופו של דבר ה' הוא דובר הערך המוחלט, התורה התמימה, ואילו אנחנו עמלים על פי הבנותינו הרצופות בעול ובאיוולת.

תוצאות החטא והבגידה, וכן הפרשנות המוטעית בשוגג ובמזיד, קשות הן במובנים כלל אנושיים והן במסגרת הגיונה הפנימי של תורת ישראל. אמת היא שהצדק והמוסר בלבד התורני משתקפים מזוית המיוחדת של תורת ישראל ואינם ביטוי יחידי ומוחלט של ערכים אלה. אך אמת זו תקפה כלפי כל תרבות וכלפי כל תפישה של צדק או של מוסר. על כן, הנתיה אל הצדק והמוסר לעולם עובר דרך זוית הפרטיקולרית של תרבות נתונה. אדם החותר לממש ערכים אלה אין לו אלא להתחייב, לפחות בזמן נתון, למסגרת פרטיקולרית מסוימת. והחוטא כלפי

הצדק והמוסר כפי שהם מתבטאים במסגרת בה הוא נתון, חוטא כנגד הערך המוחלט. הפונה מעם הטוב, ה' מפנה מבטו מעמו, ובְּפָרְשָׁכֶם אֶעֱלִים עֵינַי מִכֶּם גַּם כִּי תִרְבוּ תִפְלֶה אֵינֶנִּי שְׁמַע יְדִיכֶם דְּמַיִם מְלֹאוּ.

גם בהקשר הריטואלי-הדתני המיוחד, מחיר החטא הוא קשה. עבודת ה' בחיי התורה היא הרמוניה מעוצבת של שפה וקול, של אור וצבע, של גוף ותנועה, של הבניית הזמן והמקום, של עיצוב של דימוי ושל קצב והפנמתם על ידי שמיעה, ראייה, מישוש וריח. תכני העבודה וסידורם המדויק התגלו ועלו, נחקקו וגולפו, זרמו התפתחו ונמסרו כמרקם חי מדור אל דור ואלינו. מרקם העבודה משקף את מהותה הפנימית ביותר של כנסת ישראל והיא המגלה את פני השכינה והמקרבת אותן אל פנינו. על כן, העבודה על פרטיה אינה אלא השער אל הקדושה, אל האינטימיות עם אלוקי ישראל: לְמַעַן תִּזְכְּרוּ וַעֲשִׂיתֶם אֶת כָּל מִצְוֹתַי וְהֵייתֶם קְדוֹשִׁים לְאֱלֹהֵיכֶם – קדושים ומקודשים ממש למי שקידשנו במצוותיו. הפוגם במרקם אינו רק דוחה הזדמנות להביט בפני אלוקי ישראל אלא מחסיר אבר מאברי השכינה, דוחה אותה ומרחיקה מעליו. המרחיק את השכינה מעליו מרחיקה מעל ישראל כולה.

היראה, הן בהקשר המוסר והן בהקשר העבודה, עומדת היא לצד האהבה ומשקפת את תוצאותיו האמתיות של החטא. סופו של החטא הסתרת פנים, כי לחוטא אין פנים ראויות להפנות אל ה' וכי אין ה' מפנה את פניו אליו: וְחֹטְאוֹתֵיכֶם הִסְתִּירוּ פָּנִים מִכֶּם.

אך אין האהבה והיראה, החסד והדין, שווים ושקולים, הרי ה' הוא רב חסד, ואהבת האלוקים מקהה את להב תוצאות החטא. אלוקי ישראל חושקת בבניה והיא זיכתה אותם במצוותיה על מנת לקרבים אליה. למרות העוונות והאיווולת, האנוכיות והניכור, ה' לעולם תעמיד את הסליחה ואת המחילה בפתח השבים אליה באמת.